

ПРАВИ ОБЈЕКАТ У ДЕЛУ *ПРОКЛЕТА АВЛИЈА* ИВЕ АНДРИЋА

САЖЕТАК

У раду је извршена синтаксичко-семантичка анализа свих глагола који су захтевали прави објекат у акузативу, а описане и класификоване су и све допуне у форми правог објекта, уочене у књижевном делу *Проклећа авлија*. Основни критеријум за класификацију глагола и његових допуна био је семантички, те је, према доминантном значењу, описан и однос који ови глаголи успостављају са објекатским допунама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: транзитивност, глаголи, прави објекат, семантика, синтакса.

1. Увод

Циљ овога рада је представљање глагола¹ који уз себе везују прави објекат, као и представљање самих објекатских допуна и утврђивање њихове реализације у тексту. Граматичко обележје транзитивности је уско везано за глаголски род и падеж. Транзитивност се у нашим граматикама најчешће дефинише као способност глагола да управља директним објектом, тј. подразумева присуство објекта у акузативу без предлога, партитивном или словенском генитиву (Станојчић 1989: 111), односно, означава радњу за чије је вршење потребан предмет ван субјекта на коме се она врши (Стевановић 1979: 551). Према М. Стевановићу, транзитивност није морфолошки обележена, дакле, глаголски род је првенствено синтаксичка категорија. У систему глагола постоји категорија у којој се огледа однос процеса радње (односно стања) према субјекту, а та улога може бити тројака: активна, пасивна и медијална. Прелазност и непрелазност представљају однос између субјекта глаголом означеног процеса који му се приписује и објекта (Стевановић 1988: 19).

К. Милошевић проширује ову тезу када каже да је транзитивност семантичка особина глагола (валентност), која се синтаксички потврђује у конструкцији са директним објектом, а транзитиван глагол има најмање два партиципанта

¹ Приликом ексерпције грађе забележени су сви примери појединачних глагола на нивоу читавог корпуса, те за један тип глагола постоји више примера, а некада је један тип допуне комбинован са глаголима различите семантике, те се иста допуна, употребљена уз глагол другачије семантике, појављује на више места.

– агенса и пацијенса (Милошевић 1973: 29-39). Семантички транзитивни глаголи траже као допуна именичку јединицу у одређеном зависном падежу, а та допуна је најчешће објекат. Објекат је глаголска допуна на којој се врши глаголска радња, означена прелазним глаголом, а име објекта стоји у акузативу. Овај падеж се зато зове падежом правог објекта, чија је посебна врста унутарњи објекат, који се формално одликује тиме што с глаголом који допуњава има заједнички део (Стевановић 1979: 383).

Падежи који покривају различита значења правог објекта су беспредлошки акузатив и партитивни или словенски генитив. Данас се акузатив све више шири заузимајући централно место на позицији правог објекта, те ће предмет овог рада бити превасходно беспредлошки акузатив. Ако посматрамо дијахрону перспективу, Ј. Грковић-Мејдор каже да је на промоцију акузатива у савременом језику утицала промена језичког типа у прошлости, јер се променио угао посматрања света. Некада је човек посматран као део природе, а глаголима је означавана радња по себи, док су допуне обележавале околности. То је био језик активне типологије усмерен ка радњи. Праиндоевропски се развио из језика активне у језик номинативне типологије, усмерен на самог агенса (Грковић-Мејдор 2007: 420). У савременом, књижевном језику, у коме осим оног денотативног значења појединачних глагола, многи глаголи имају и пренесено, конотативно значење, питање транзитивности ових глагола некада може зависити од контекста. Изостављање објекта у неким примерима условљава ситуациону транзитивност, али не и граматичку, јер се не мења значење глагола. Обогаћивање значења може да доведе до интранзитивизације транзитивних глагола, као и до транзитивизације интранзитивних глагола (Грицкат 2004: 250). 3. Тополињска сматра да између лексикографског и граматичког описа језичких јединица треба да постоји пуна сагласност која се постиже применом истих правила идентификације, класификације и интерпретације, те је потребно да речници садрже информације о глаголској рекцији, односно о валенцији глагола. Она сања речник са формулама синтаксичке валенције и инструкцијама о ограниченој селекцији аргумената одговарајућих предиката (Тополињска 1996: 3). Сходно томе, семантика глагола у овом раду заузима доминантну позицију, те ће се посебна пажња обратити на класификацију глагола, а самим тим, и успостављање односа између њихових актаната. Исто тако, допуном може бити индиковано значење глагола, па ће се анализирати како глаголи, тако и допуне, као и њихови међусобни односи.

2. Анализа

2.1. Прави објекат је именски израз чији је типични облик акузатив без предлога. Акузатив без предлога заузима централно место на позицији директног објекта. Неки аутори прави објекат појмовно-терминолошки одређују као ти-

пични објекат (Петровић 2000: 114). В. Петровић сматра да је учешће објекта у датој активности у односу на субјекат кључно у одређивању типичног, односно, нетипичног објекта. Тај однос подразумева успостављање непосредног контакта између првог и другог партиципанта када је у питању типични објекат, а када је у питању нетипични објекат, тај однос је посредан, интерактиван. Допунски објекат именује предмет који је непосредно обухваћен радњом и настаје као резултат неке активности - проузроковач, адресат итд. (Петровић 1992: 127). Н. Арсенијевић разликује семантички објекат, који покрива семантичку допуну прелазног глагола на дубинском плану, и синтаксички објекат. Семантички објекат може имати функције: синтаксичког објекта, синтаксичког субјекта, синтаксичког адвербијалног детерминатора, предикатску функцију и атрибутску функцију (Арсенијевић 2009: 182).

У овом раду, пажња ће бити усмерена на типични, односно, прави објекат, чије ће значење некад бити одређено семантиком саме именске речи, а некад значењем глагола који допуњава. Глаголи различите семантике (акциони, процесуални и релациони) захтевају присуство акузатива без предлога и могу се разврстати на основу схеме ауторке Н. Арсенијевић (2012: 26).

2.2. Глаголи манипулације, тј. управљања, руковања нечим већ у свом основном облику показују рекцијске особености и захтевају употребу правог објекта. Ове радње могу бити – транслокативне, локативне и модификационе природе, а заједнички доминантни аспект им је манипулација и кретање. Ако кретање схватимо као радњу премештања неког објекта из места X , у некој временској тачки t_1 , на место Y у каснијем времену t_2 , онда можемо рећи да су речи које имају за циљ да означе такво кретање, најчешће глаголи кретања (Вујовић 2009: 4). Иако се кретање код неких глагола подразумева, оно не представља њихов доминантни семантички потенцијал, него је само укључено у радњу, а нека друга семема постаје релевантна за одређивање семантике глагола, као што је манипулација у овом случају, која се заснива на међусобном односу субјекта и објекта.

Варијације у непосредном односу између субјекта и објекта могу се остварити у односу између живих и неживих ентитета (моциони, сепаратно-моциони), а некада овај однос укључује још једног учесника (стимулативно-моциони, конверзни, компензациони). Остваривање физичког контакта (конекциони однос) или обележавање одређеног места (локализаторски), остваривање одређених промена на субјекту или на објекту (моционо-формативни, трансформаторски) које се могу пратити у погледу нарушавања њиховог интегритета или

остваривању нових форми (деструктивни или креативни процеси) неке су од варијација које поседују глаголи манипулације (Арсенијевић 2012: 26).²

2.2.1. Код моционог односа посебно је истакнут аспект кретања (Арсенијевић 2012: 32). Појмови који су обухваћени моционом радњом померају се са једног места на друго. Кретање се најчешће одвија као усмерено, а усмереност глагола се постиже помоћу префикса. Постоје глаголи чији је вршилац радње објекат локализације, тј. субјекат је тај који се покреће и глаголи чији вршилац радње подстиче кретање неког другог објекта, тј. вршилац радње је пострекач. Глаголи могу бити обележени у погледу директивности или необележени. Директивни глаголи носе семантичка обележја: аблативности, адлативности, перлативности. Глаголом се може обележавати и просторна детерминација, тј. обележавање унутрашњости, спољашњости, усмерење надоле, нагоре и сл.

Иако би се могло очекивати да глаголи кретања буду махом интранзитивни и да се уз њих може наћи понеки детерминатор који би се односио на простор или време, стање у савременом језику није такво, што ће и показати анализа глагола и објекатских допуна ексцерпираних из романа Иве Андрића *Проклећа авлија*. Сви издвојени глаголи кретања регирају прави објекат. Ови примери показују како објекатска синтагма допуњава значење самог глагола кретања и како семантика глагола регира објекатске допуне одређеног типа. Анализа међусобних односа које успостављају глагол и оба његова партиципанта, агенс и пацијенс, биће кључна за тумачење ових примера:

Послали одмах нарочиту галију која је са обале пребацила њ е г а и ц е л у њ е г о в у п р а т њ у, око тридесетак лица, на Род (53). Спустио је с в о ј з е м б и љ (31). Витезови укрцају Ц е м а са малом пратњом на своју галију (55).

Глаголи *ѝребацѝѝѝ*, *сѝусѝѝѝѝѝ* и *укрцаѝѝѝ* подразумевају премештање објекта, који може имати обележје живо + или живо-. Код глагола *сѝусѝѝѝѝѝ* објекат се усмерава надоле, код глагола *ѝребацѝѝѝ* објекат се управља са једног на друго место, а код глагола *укрцаѝѝѝ* присутно је обележје адлативности. Моциони однос успоставља се и у следећим примерима:

Иза њих је момак носио м а л у у љ а н и ц у (66). Исте ноћи Ћ а м и л а су изнели на један од капицика Проклете авлије (69). Однели су м у с в е к њ и г е и р у к о п и с е (41). Ако је жив, вероватно су г а пренели у Тимар-хану (69).

² Ове варијације у значењу некада се толико преплићу да нема јасних граница међу семантичким типовима, те је стога у неким случајевима било врло тешко одредити којој семантичкој групи припада одређени пример, а некада је објекатска допуна била употребљена уз више глагола различите семантике у истом ситуационом окружењу и пример је сврстан у више семантичких категорија.

Шта је ово мало очију у глави што носимо и што нам показују да потрефи-мо у врата и да не пронесемо к а ш и к у мимо уста (73).

Носити је архисемични глагол који означава кретање уз преношење објекта у рукама или на себи. Објекат се налази у непосредној близини субјекта. Глаголи *изнейти* и *однейти* садрже обележје аблативности, тј. удаљавања од почетне тачке, а глаголи *и́ренейти* и *и́ронейти* су двоструко обележени у погледу директивности, тј. носе обележје аблативности (*и́ренели су ја из Проклейше авлије*), као и адлативности (*и́ренели су ја у Тимар-хану*), или изражавају индиректну локализацију објекта (*и́ронели кашику мимо уста*). Објекти су неживи или живи ентитети, којима је самоактивност смањена или онемогућена, па улогу субјекта преузима други живи вршилац.

2.2.2. Фокусирана сепарација објекта која подразумева издвајање дела у односу на целину и испољава своју аблативну компоненту, иако она не мора увек бити експлицирана (Арсенијевић 2012: 37), уочава се код глагола *и́робирайти*: *А што је и велики резервоар из кој и́олицја и́робира ла жне све доке, »ма мамце« и и́ровока и́оре за своје и́ои́ребе* (6).

Већ се у самој семантици глагола несвршеног глагола *и́робирайти* уочава одвајање по каквој ознаци, обележју, тј. давању предности при избору. Глагол означава свесно учешће субјекта у одабиру нечега, а критеријуми за издвајање дела из целине могу бити различити и зависе од комуникативне ситуације.

2.2.3. Аспект кретања присутан је у групи стимулативно-моционих глагола (Арсенијевић 2012: 38), али за разлику од моционих глагола, код којих агенс свесно и вољно контролише и усмерава властито кретање, а допуна у објекту је нежива, или жива, али онемогућена у кретању, код стимулативно-моционог кретања постоје најмање два актера, а та вољност изостаје код једног актера у датој радњи док други усмерава његово кретање, па тај актер који се невољно помера, постаје објекат дате предикације. Невољно померање самоактивних појмова узроковано је принудом или туђим утицајем и мотивисано споља, од стране другог лица, а то показују примери:

»Ова његова говорљивост и довела га је овамо« (32). Морали су силом да је одводе и да је затварају (36). Повео је са собом и Цема са пратњом и пипиног сина Цезара, кардинала од Валенсије, као таоца (58).

Глаголи *доводити*, *одводити* и *и́овесити* изведени од истог корена имају различито значење по питању директивности. Несвршени глагол *доводити* означава упућивање некога на одређено место и има адлативну компоненту, односно компоненту циљности, док глагол *одводити* поседује аблативну компоненту. Глагол *и́овесити* поседује и компоненту значења у којој вођа неке групе

покреће какву акцију у којој је истакнута и принуда, јер су објекти потчињени субјекту на вишем положају или су његови таоци. Ови примери имају и каузативну компоненту, пошто постоји узрок који утиче на саму радњу, а тај узрок може бити различит у зависности од контекста. Појам у улози објекта је живо биће и на његово кретање утиче се тако што се оно упућује на одређено место. Субјекат је анониман или познат, а може представљати и неку апстрактну људску особину, која је истовремено и каузатор радње.

2.2.4. Транспоноване објекта између два или више лица, од којих је један пошиљалац, а други прималац, главна је одлика конверзног синтагматског односа (Арсенијевић 2012: 39). Између пошиљаоца и примаоца функционише конверзни пар глагола (*гаџи-гобиџи*), а који ће глагол бити употребљен зависи од перспективе усмерености објекта. Иако се у литератури помиње да су глаголи *гаџи/гобиџи* семикопулативни и да је акузатив уз овакве глаголе – акузатив у декомпонованом предикату (Антонић 2005: 199), Н. Арсенијевић наводи ове глаголе као базичне у одређивању конверзног односа (Арсенијевић 2012: 41), што ћемо у овом раду и показати. Између овог конверзног пара глагола успостављен је аблативно (*гаџи*) – адлативни (*гобиџи*) однос, а субјекат је донатор или посредник у преносу објекта. То показују примери:

Египатски султан му даје знатне суме (54). Даје дарове на које су дворски људи и дворске даме врло лакоми (54). Предаје ствар редовном поступку (20). Предао (је) писмо и дарове које му шаље брат (56).

Значење глагола *гаџи* може бити врло разуђено. Основно значење је ‘предати нешто из руке у руку, уручити’ (РМС), а у овим примерима појављује се и значење ‘платити’. Код глагола *џрегаџи* чији је архисемични глагол *гаџи*, поред основног значења, појављује се и значење – ‘упутити властима ради даљег поступка’. Субјекат је у забележеним примерима донатор или посредник у преносу објекта, а објекат конкретан предмет који је некеме упућен.

Конверзивни однос уочава се и у примеру: *Па иџак, џосле неколико дана гобили су џос џа који се одмах џреџворио у сусега* (27).

Значење примања у власништво, на располагање, присутно је код глагола *гобиџи*. Овј глагол садржи у себи семантички потенцијал адлативних глагола. Субјекат је прималац каквог објекта, који је истовремено објекат друге конверзне радње. Субјекат чини свесни акт примања, јер поседује могућност избора око прихватања или неприхватања датог објекта. Пошиљалац може бити експлициран, али не мора, а објекат је конкретан/апстрактан предмет или лице.

2.2.5. Компензациони однос је у основи конверзни у којем су истовремено активна оба смера кретања објекта, односно, надокнаде за тај посао (Арсенијевић

2012: 42). Улога субјекта у купопродајном односу није обележена, а власништво над објектом се мења заједно са трансакцијом плаћања или се обавља замена једног објекта другим. Надокнада се ипак најчешће појављује у виду новца, који се не користи само за робно-новчану размену, него се компензује све што има значај за човека, што се види у примерима: *Куйио једно за њу штењено, велико имање изнаг саме Проклејте авлије* (15). *Куйовали стје крадено бугзашићо* (23).

Глагол *куйиши* у РМС има значење 'плативши прибавити у власништво, набавити дајући одређену суму новца, добити нешто за новац', те је већ у семантици глагола успостављен компензациони однос. Пошиљалац је непознат, а прималац постаје субјекат дате предикације, док је објекат материјално добро: *Лашић је, кад му је ошац умро, њрогао велику, леју очинску кућу у Новој махали* (15). *Расџродам њошајно и бугзашићо оно робе и злаша* (9).

Глагол *џрогаши* означава давање у власништво у замену за новац. Субјекат је исказан, објекат – конкретан, а прималац – ирелевантан и неисказан. Слично значење има и глагол *расџрогаши* који још означава да се продаје све што субјекат поседује од материјалних добара.

2.2.6. Конекциони однос подразумева радње које говоре о чину физичког повезивања агенса са објектом (Арсенијевић 2012: 43), при чему агенс користи руке и осим њих, не користи друге начине успостављања контакта у датом примеру. Пошто се конекција остварује успостављањем физичког контакта с једним делом неког предмета или лица, то место физичког контакта обично заузима позицију објекта: – *Он само ошаре длан о длан* (20).

Глагол *ошриши* означава бришући уклонити нешто. Иако се објекат са којим манипулатор успоставља конекцију налази на самом манипулатору, место тог физичког контакта који агенс успоставља са једним својим делом су руке.

2.2.7. Када субјекат осим руку користи још неке делове свог тела при конекцији или се као спроводник користи неко средство, овај однос превазилази саму конекцију и постаје локализаторски (Арсенијевић 2012: 45): *Пошашао би ја њо рамену и умиривао* (45). *Гледају, ако моју, да ударе њрош и вник а још једном* (8).

Персонални објекти који се у локализацију укључују као целина оног дела на којем се врши локализација подразумевају глаголе кретања, односно локализације, који показују и извесна емоционална обележја у позитивном (*џошашашаши*) или негативном смеру (*угариши*). Некада су ти персонални објекти исказани као шири локализатори, а некад је изражена ужа локализација. Локализаторски однос успоставља се и у следећим примерима: *Тешко и дујо је жалила своје дете и свакодневно обилазила ње њо в џроб* (35). *Једне ноћи зашшије с у ојколиле Тамилову кућу* (41).

Када се субјекат индиректно локализује у односу на једну од страна или у односу на све стране објекта локализатора, глаголске лексеме одликује спацијалност. Спецификацију тог оријентационог односа налазимо код глагола *обилазиџи* и *ојколиџи* којима је обухваћена цела површина локализатора.

2.2.8. Делови човековог тела који имају ограничену могућност кретања разликују се по својој покретљивости. Динамичност кретања оваквих објеката настаје заузимањем различитих положаја, односно, заузимањем одређене форме, која се разликује од стања у коме тело има статичан положај. Кретање које се може означити као усмерено горе/доле, напред/назад, окретање, савијање и заузимање одређеног облика при кретању обележава моционо-формативни однос (Арсенијевић 2012: 49), који се уочава у примерима:

П о г л е д нису дизали без потребе (26). Кадија је подигао г л а в у и погледао га оштро и прекорно (42). О б а о к а за тренутак склопи (19).

Глагол *дизаџи* и од њега изведен глагол *џодизаџи* у конкретним примерима подразумевају управљање, окретање нагоре, и носе обележје директивности. Објекат у првом примеру није конкретан, већ се односи на човекову свесну радњу усмеравања тачке гледишта у коју је укључен и визуелни аспект, па се ово значење преплиће са визуелно-перцептивним (*џоџлед* нису дизали без потребе [← *они нису џледали џоре/наџред без џоџребе*]). У примеру са глаголом *џодиџи* објекат је конкретан и може означавати заузимање одређеног положаја, формације. Глагол *склоџиџи* се односи на исти објекат који обухвата и глагол *дизаџи* (очи), а носи обележје затварања, тј. заузимања новог положаја, без друге квалитативне промене.

2.2.9. Трансформаторски однос подразумева обухватност објекатских појмова процесом квалитативне или квантитативне трансформације (Арсенијевић 2012: 51). Код објекатских појмова могу се мењати: састав, облик и природа објекта, што значи да треба уочити првобитни облик објекта, процес преобликовања и циљ, односно, завршна фаза у модификацији објекта. Сходно томе, трансформационе радње се према завршној фази могу класификовати као деструктивне или креативне. Промене на објекту могу бити видљиве или мање видљиве и обично се спроводе свесно. Јасно одређење да ли су у питању квалитативне или квантитативне промене понекад није лако дати, јер се ове промене могу преплитати, али ће примери илустровати ону промену која је била доминантна у датом случају: *Само није сваком џисано да овде х л е б јеге* (19). *Јели су мало, џа и џо криомице, и џили само в о д у* (26).

Глаголи који подразумевају квалитативне промене објеката уз транслокативност материје, хране и пића, јесу: *јесиџи* и *џиџи* (Гортан-Премк 1971: 29; Грицкат 2004: 218). Иако би се ови глаголи могли сврстати и у деструктивне,

процес деструкције није завршен (у питању су несвршени глаголи), што значи да процес може да се прекине.

2.2.10. Они процеси којима се нарушава или уништава природа објекта тако што им се мења структура и просторна детерминација обележавају се глаголима деструкције, а њихови се објекти, сходно томе, зову *деструктивима*. Ти објекти се термилошки могу одредити као *дезинтегративи*, који задржавају своју првобитну природу, иако се она трансформацијом нарушава, али не потпуно, и *елиминативи*, који ту своју природу потпуно губе (Арсенијевић 2012: 57).

2.2.11. Дезинтеграција је деструктиван процес у коме се појмови дезинтегришу као целина или мењају сталну локацију, а при том задржавају минимум егзистенцијалних својстава (Арсенијевић 2012: 57). Процес дезинтеграције може бити заустављен у сваком моменту, а егзистенција дезинтегратива се даље не доводи у питање. Дезинтеграција се уочава у примерима: *»Је ли мојуће да мој син обија куће, иљачка шривце и ошима девојке?«* (14). *Проклеџа авлија ланано шрули и иушџа неку воњу која човека шрује* (12).

Иако су глаголи несвршеног вида најчешћи управни предикати дезинтеграционих процеса, примери екцерпирани из романа *Проклеџа авлија* потврђују ову констатацију у случају глагола *обијаџи* и *шроваџи*. Глаголом *обијаџи* мења се првобитан облик објекта, и то само на појединим деловима објекта (на вратима или прозорима), али се не нарушава сама природа објекта, односно, кућа остаје онаква каква је и била. Глаголом *шроваџи* нарушено је здравље човека, али имперфективност овога глагола говори о томе да процес није завршен, нити је објекат елиминисан. Престанак деловања воње допринео би опоравку објекта. О дезинтеграцији сведочи и следећи пример: *Још ранио човека, и умало ја није убио – ујадају џласови са шџране* (48).

Перфективни глагол *раниџи* саопштава крајњи резултат трансформације, али не доводи до нестанка првобитног објекта. Природа објекатског појма остаје сачувана, тј. човек остаје жив, иако му се нарушава неки део тела, здравље.

2.2.12. Када се приликом дезинтеграције објекта наруши његова целина, говоримо о типично деструктивном процесу, који се термилошки одређује као елиминација, а објекти се тада називају елиминативима (Арсенијевић 2012: 58). На овај процес елиминације објекта може деловати персонални вршилац или природна стихија. Елиминатив може бити живи или неживи, а радњом се елиминише његова физичка егзистенција или се прекида континуитет апстрактног појма. У свим примерима из корпуса, субјекат елиминационе радње је човек, па се радња може окарактерисати као планирана, свесна активност или случајна појава уз неку свесну радњу:

Одмах се пронео глас да је папа отровао Цема (58). Јер ће високи чиновници, невини људи, погубити главе због вас (23). Убићу га чим изађем (48).

Глаголима *о̄йрова̄ӣи*, *й̄о̄убӣӣи* и *убӣӣи* представљен је екстремни вид деструкције, тј. елиминације персоналног објекта. У семантици ових глагола (осим глагола *убӣӣи*) садржан је и податак о начину спровођења овог деструктивног чина, који се реализује најчешће уз помоћ неког средства.

2.2.13. Креативни глаголи који укључују новонастале облике и садрже компоненту резултативности друга су семантичка нијанса трансформационих синтагми. Објекти ових синтагми означавају реалне предмете који су створени или се стварају вршењем глаголске радње (Гортан-Премк 1971: 21) и то показују примери:

Ту је, поред богате живе воде, међу старим дрветима, саградио лепу кућу, (15). Састављају инвентар ствари које су остале иза фра-Петра (3). Цем је, иако још млад, створио на свом двору у Конији крвљу од науке (51).

Они глаголи који означавају реалне предмете: *са̄ира̄гӣӣи*, *саст̄авља̄ӣи* и *с̄ӣворӣӣи*, резултат су човекових мануелних и менталних способности. Ови глаголи у своју семантику укључују низ активности повезаних истим циљем – стварањем нечег новог. И апстрактни појмови као објекти створени психичким процесима исте су врсте као претходни (Гортан Премк 1971: 21). То показују примери: *Издик̄ӣирао је и њи смобра̄ӣу Бајазӣӣу у ком моли да дозволи њејовој й̄ородици й̄овра̄ӣак у С̄тамбол* (58). *И сам је њисао добре с̄ӣихове* (51).

Семантика глагола који, осим што означавају креирање, стварање, подразумевају и податак о његовом резултату, оличеном у виду апстрактног објекта, специфична је за глаголе *издик̄ӣира̄ӣи* и *й̄иса̄ӣи*. Ови глаголи означавају неки процедурални однос (могли би се прикључити делиберативима) у коме се испољава способност диктирања и писања, али она није доминантна у датом контексту, јер је фокус пажње усмерен на објекат. Објекат је апстрактан појам којим се изражава човекова креативност, тј. способност стварања специфичних форми изражавања мисли, а то су форме писма и стиха.

2.3. Глаголи којима се обележавају радње усмерене на сам чин говорења (глаголи акустичке презентације), а које су упућене другом персоналном објекту ради њихове перцепције, подразумевају човекове физичке и физиолошке активности, изазване неким емоционалним, интелектуалним и социјалним потребама (Арсенијевић 2012: 64). Ове вербалне радње, настале као резултат когнитивних процеса, могу бити мотивисане успостављањем одређених

међуљудских односа, анимације саговорника и изражавањем човековог става о неким радњама. У зависности од улога које човек заузима у одређеним сферама живота, јављају се и одређене комуникативне потребе. Глаголи акустичке презентације су нарочито заступљени у овом раду, јер је корпус књижевни текст, у коме се смењују наратори, па се штафета приповедања сели од једног до другог лика, дакле, прати ток радње, а комуникација међу ликовима се остварује на различитим нивоима нарације.

2.3.1. Пошто је за комуникацију неопходно барем два актера, вербални садржај се креће од говорника до слушаоца, а овај процес је обједињен у нашој свести јединственом перцепцијом. Сходно намери говорника, процес комуникације може тећи као: саопштавање, упознавање саговорника са неким садржајем (*вербално-информативни однос*), подстицање на неку активност (*вербално-каузативни*), или изражавање става говорника према некој ситуацији (*вербално-квалитативни*) (Арсенијевић 2012: 64).

2.3.2. Вербални глаголи: *јовориши, казати, причати, рећи* и *саошћити* регирају објекатске допуне које најчешће не откривају садржај поруке, већ износе њену форму и дају податак о физичком ангажману говорника:

Заим не јовори н и ш њ а и њек сјрема, ваљда, нову причу (48). *Казује с в е само у крујним јошезима* (8). *Не ш њ о сам њи и причао* (80). *Промукли бас је ју рекао н е ш њ о* (48). *После неке женске свађе, ња друјарица је, у својој јлујости и жељи за освешом, саошћила њ о друјима* (36).

Објектом се квалификује садржај, говори се о нечијем идентитету и износи се став. Ове објекте Д. Гортан-Премк назива експликативним објектима за које сматра да означавају предметни садржај дате радње уз све глаголе са значењем каквог процеса саопштавања, мишљења, осећања и илуструје их примерима из старог српскохрватског језика (Гортан-Премк 1971: 23 - 24). Овде ће бити речи само о глаголима са значењем процеса саопштавања, који се могу комбиновати са заменичким обликом и имају улогу просентенционализатора (то, ништа, све). Вербални глаголи и њихове допуне уочавају се и у следећим примерима:

Стари фратар Мијо Јошић гунђа не ш т о н е р а з у м љ и в о (3). *Изговарао је т е своје слоге у различитим висинама и интонацијама* (17). *И довикују с р а м о т н е п о н у д е својим дилберима у суседним ћелијама* (8).

Глаголима *јунђајти, изјоварити* и *довикивати* исказан је и податак о интензитету и развојности дате радње. Акценат код ових глагола је на начину изражавања датог садржаја, а не на самом садржају. Глагол *јунђајти* носи и семантичко обележје изражавања незадовољства.

2.3.3. Говорни чин спроведен ради подстицања перципијента на неку радњу или саговорништво подразумева глаголе који успостављају вербално-каузативни однос са објекатским појмом персоналне природе.

Глагол *ѿозваѿи* иницира вршење неке друге радње од стране перципијента (*ѿозваѿи младића* [← *уѿицаѿи на младића да дође*): *Обојица су ѿозвали младагића да одмах ѿређе у другу, за њега одређену ѿростѿорију* (30).

2.3.4. Када говорник износи позитиван или негативан став о објекту, директно или индиректно (саопштава да постоји такав став), он то чини групом вербално-квалитативних глагола (Арсенијевић 2012: 71). Ови глаголи су најчешће негативни, јер се њима изриче - прекор, грдња, опомена и псовка, а подразумева повишен тон и брзину говорења. Глаголима се упућује на прави, персонални објекат, који својим посредним или непосредним чињењем иницира одређену емоционалну реакцију код говорника, а некада је и сам учесник говорног чина, односно, прималац поруке. Када је објектска допуна неживи појам, представљена је као особина или радња која се приписује говорнику или саговорнику, а то се уочава у примерима:

Заѿим гласно ѿрди младагића фра-Расѿислава (3). *Оѿсоваѿи сваком ѿриликом Карађозу ћерку* (21). *Усуђују се чак да и сулѿаново име блаѿе* (40).

Глагол *ѿрдиѿи* означен у РМС као 'нападање некога прекорним речима' претпоставља неку већ учињену погрешну радњу перципијента, као и подстицање истог да се таква радња више не чини. Глаголи *оѿсоваѿи* и *блаѿиѿи* подразумевају изрицање неке псовке, ружне, непристојне речи која је упућена перципијенту исказаном неправим објектом, а прави објекат је треће лице, које је стицајем околности (генетском везом или политичким конотацијама), обухваћено датом радњом. Међуљудски однос се овде остварује само на вербалном плану. Позитивна квалификација објекатског појма уочава се у примерима: *А ѿѿврђивао је све, без размишљања* (29). *Поѿврђивало је више фра-Пеѿру мисао о њему неѿо фра-Пеѿрове изѿворене речи* (29).

Глаголом *ѿѿврђиваѿи* истакнут је позитиван став говорника према предмету саопштења. Објектска допуна је нежива и односи се на когнитивне или вербалне процесе саговорника или самог говорника.

2.3.5. Када човек изражава своју природну надареност, знање и способност да овлада одређеним вештинама, ове радње се сврставају у интерпретативне (Арсенијевић 2012: 72). Објектом се изражава нека форма коју треба интерпретирати, а најчешће је у питању песма. Када би се објектска допуна изоставила, радња би била схваћена само као вештина, квалификација. Интерпретативну форму имају следећи примери: *Јеган јегини човек који ѿѿхо ѿева или*

рецију је масне и смешне њесмице (8). *А имао је чудан дар да са њосве малом њроменом у ѓласу ојонаша ѓовор лица о коме је реч* (33).

Интересантни су примери са глаголима *њевати* и *рецијувати*, јер је уз њих експлицирана допуна у акузативу, која представља одређену интерпретативну форму, али је тема те интерпретације оцењена као нешто смешно. Глаголом *ојонашати* истакнута је не само нечија вештина имитирања, него је објекатском допуном исказано шта је био предмет те имитације.

2.4. У синтагмама с каузативним глаголима успоставља се однос који се према Белићевом тумачењу ових глагола најједноставније може представити као „чинити да”, док Т. Батистић (Батистић 1978: 75–76) каузативност дефинише пре свега као прелазност глаголске радње на објекат издвајајући тзв. двоагентивне каузативе који су „принудно-манипулативни”, а у ову групу убраја глаголе типа *најтерати*, *њрисиљати*, *зајоведати*, *забранијати*, *дозвољати*, *наредити*, *најоворити* и сл., који се међусобно разликују по томе да ли имплицирају истинитост, односно, извршеност допунске радње или не (Арсенијевић 2012: 74). Сви поменути глаголи укључују два жива актанта од којих је онај у субјекатској позицији иницијатор, а у објекатској – вршилац захтеване радње. Разматраће се синтагме: *каузативно-манипулативних односа* (принуде и мотивације); *каузативно-интелектуалних односа* и *каузативно-емоционалних односа* (Арсенијевић 2012: 26).

2.4.1. У односу који укључује каузатора и извршиоца каузиране радње (каузативно-манипулативни однос), комплексност релације између субјекта, предиката и објекта може се установити трансформацијама реченице. Тим трансформацијама уочава се надређена – каузативна радња и подређена – каузирана радња, а обе су кондензоване у управном глаголу (*најоворити* [← *утицајати на некоја да нешто учини*]) (Арсенијевић 2012: 75). Контакт између каузатора и извршиоца каузиране радње није увек обележен као вербални чин, него може бити и невербални (физички додир, деловање принуде, утицај природних сила). То илуструју примери: *Ђаво ме најовори ње узех још једну жену* (9). *Сви уђујкавају морнара* (72).

Глаголи *најоворити* и *уђујкавати* својом семантиком успостављају вербални, каузативни однос између својих актаната. Пример са глаголом *најоворити* је врло специфичан, јер се мисли да је каузатор нека натприродна сила која утиче на извршиоца радње, иако је, у основи, каузатор исто што и извршилац, пошто је одлуку да се ожени донео лично субјекат, који је у овом примеру представљен као објекат предикације. Код глагола *уђујкавати* субјекат је персонални и множински, док је објекат у једнини. Каузативни однос се уочава и у примерима: *Али лукави Пјер Д’Обисон задржава драгоцени роба у својој власности* (54). *Папа му обећава кардиналски чин ако му изручи Цема* (54).

Глаголи *задржавати* и *изручити* успостављају невербални, каузативни однос између својих актаната, иако вербални однос није увек искључен. Овим глаголима се утиче на нечије кретање, које се карактерише као његово оспоравање или као принудно кретање, али није примаран аспект кретања, већ утицање на нечије поступке и манипулисање њима.

2.4.2. Код глагола чији је семантички потенцијал заснован на интелектуалним процесима, а успостављају каузативни однос између субјекта и објекта (каузативно-интелектуални однос), утицај субјекта је усмерен на перцептивно-когнитивне способности објекта (Арсенијевић 2012: 77). У корпусу је забележен пример: *И уверавао ѿ а је да човек у невољи ѿреба више да једе* (30). *Велики мајстор је поново уверавао Цема да му ѿранијује слободу* (53).

Глагол *увераваати*, осим објекатске допуне у акузативу, укључује и другу, индиректну допуну којом се денотира садржај обухваћен когницијом. Ова допуна је у датим примерима исказана сентенцијално.

2.4.3. Д. Гортан Премк наводи два типа синтагми емотивних односа: један у коме управни глагол означава какав емотивни процес у субјекту, а објекат га изазива, проузрокује у субјекту, и други коме управни глагол означава процес хтења, жеља и односи се на објекат (Гортан-Премк 1971: 95). У овом поглављу фокус ће бити усмерен на објекте који узрокују емоционалне процесе у субјекту (каузативно-емотивни однос) (Арсенијевић 2012: 78): *Јеси ме задовољила ѿрвих дана* (9). *Била је сѿарија од мене, и ѿзила ме, мајка рођена не би мола боље* (11).

Субјекат може свесно и са одређеном намером деловати на објекат изазивајући у њему различите реакције, а у примеру са глаголима *задовољити* и *ѿзити* реакције су позитивне. Каузација објектових негативних стања и реакција уочава се у примерима: *И не зарезују нико ѿ* (8). *То је човек невин као јајње, а ѿи се без ѿѿребе ѿлашии и сумњичии људе* (45).

Пример са глаголом *зарезивати* употребљен у одричном облику, показује управо одсуство страха узрокованих нечијим деловањем или појавом. Објекат је персонални и представља носиоца спољашње иницијативе. Ангажман објекта креће се од оног изразито активног, када се појављује као реализатор неке физичке радње, до експеријенсера - когнизера (Арсенијевић 2012: 79).

2.5. Када се глаголима обележава човеков однос са околином који се успоставља путем чула, тј. изриче се чулни доживљај света до кога се долази путем вида, слуха, мириса, укуса и додира, ове процесе називамо процесима перцепције. Ове радње засноване су на физичким и физиолошким процесима, а неопходан предуслов за њихово остваривање је нормално функционисање појединих, за ову сврху предодређених, органа. У исказивању утисака који су

остварени захваљујући овим органима важну улогу имају ителектуалне и емоционалне особине, као и човеково искуство.

На транзитивност перцептивних глагола утиче природа учешћа њиховог субјекта, односно његов свесни ангажман. Уз глаголе перцепције може се појавити двојаки објекат, те можемо наићи на пример „слушати некога” и „слушати нешто”. И. Грицкат каже да се уз глаголе *слушајти, желејти, жудејти, њелегајти* у дубљој прошлости користила партитивна аперцепција, која је у српскохрватском замењена аперцепцијом праве, пуне прелазности, па је самим тим генитивска рекција замењена акузативском (Грицкат 2004: 232).

Перцепција се може одвијати у два смера – у првом су чула усмерена од субјекта ка објекту, а у другом – од објекта који га заступа ка субјекту. Сходно томе, објекат ће бити представљен као перцептив који анимира наша чула (*перцептивна анимације*) или као перцептив који је само *форма, оквир перцептивних садржаја* (Арсенијевић 2012: 81).

2.5.1. Као перцептив анимације биће представљен извор спољног утиска, заступљен живим или неживим појмом који привлачи пажњу субјекта и анимира га као примаоца спољашњих ефеката, а односи које глаголи успостављају са допунама могу бити: *визуелно-перцептивни, аудитивно-перцептивни и остали перцептивни односи* (Арсенијевић 2012: 82).

2.5.2. Појмови визуелне перцепције који се налазе у видокругу посматрача и анимирају га, представљају објекте визуелне перцепције (визуелно-перцептивни однос) (Арсенијевић 2012: 83). Чести су примери са одричним облицима ових глагола уз које најчешће стоји неки заменички облик (*нишња*) и објекти који представљају предмет субјектовог дивљења (*стас, очи*):

Једни су тврдили да не види ништа на лево око (17). Смирна, град лепих Гркиња, није видела такав стас, такво држање и такве плаве очи (34). Не те, али такве очи он је већ гледао (28).

Глаголи *видејти* и *њелегајти* су базични глаголи ове групације и носе значење примања светлосних утисака, односно запажања. Објекти обухваћени визуелним перцептивом анимације могу бити неживи, статични или живи, динамични.

2.5.3. Аудитивно-перцептивним односом обухваћене су именске лексеме које се појављују уз глаголске радње доживљене чулом слуха. Извори звука могу бити различити – човеково оглашавање, технички уређаји, музички инструменти или звуци из природе (Арсенијевић 2012: 85). Примери заступљени у овом поглављу подразумевају као извор звука човеково оглашавање:

Слуша с в е што се прича (10). Фра Петар је и даље слушао п р и ч у (61).
Д а х му се није чуо (27). Па баш т о бисмо и хтели да од вас чујемо (67).

Човек се може оглашавати помоћу свог гласа свесно и намерно, ради постизања одређеног циља, који је најчешће комуникација, али се може оглашавати и несвесно. Објекти уз глагол *слушати* могу бити живи (те се појављује више учесника у реализовању радње) или неживи (који укључују ангажман човека). Уз глагол *чути* појављују се неживи објекти.

2.5.4. Глаголи који региструју употребу других чула (чуло мириса, укуса или додира) нису уочени у корпусу, а појавио се глагол *осећати*: *Али онај мршави као да није осетио ни ш т а од ш о њ свешићеној ужаса* (68). *Фра Пеџар је осећао не ко њ иза себе* (73).

Глагол *осећати* сврстава се у ову групацију због перцепције чулом додира и укуса, али се због контекста у коме стоји (*осећати њ о њ*) изазива дилему. Овај глагол захваљујући објекатској допуни има сличности са визуелно-перцептивним глаголима, међутим, његово чврсто опредељење за овај тип глагола није могуће установити без детаљније анализе. Овај глагол означава у РМС ‘постати свестан нечега, спознати, примити утисак’, али којим се то чулом прима утисак и да ли је у питању само употреба једног чула, остаје дискутабилно. Такође, у семантици овог глагола су садржани и неки когнитивни аспекти, који су укључени у процес спознаје.

2.5.5. Ефекат аудитивног или визуелног садржаја који настаје као резултат човековог свесног доживљавања чулима, а денотира комплетан процес, имају синтагме с перцептивом ефекта (Арсенијевић 2012: 88). Тај ефекат није увек обележен само именским појмовима у улози синтаксичког објекта, већ ће бити обележен сентенцијалном допуном или одговарајућим кондензатором. Лезички је обично представљен девербативном именицом. Од допуне искључиво зависи семантика глагола, јер су они уобичајени за одређене групе глагола, а захваљујући допуни, могуће их је одредити као објекатске синтагме с перцептивом ефекта. То показују примери:

Са неким погребним и плачевним изразом на лицу он слуша ш а л е (10). На-
пола слушао луду п р е п и р к у и г р а ј у (46). Слушао м л а д и ћ е в
с т р а с т в е н и ш а п а т (62).

Допуном која означава ефекат произведен гласом аниматног носиоца, који је овде представљен плурално, одређено је значење глагола слушати. Трансформација овог примера би изгледала овако: *слушати луду њ р е њ и р к у и г р а ј у* [←*слушати како се за њвореници њ р е њ и р у и в и ч у*].

2.6. Човекове интелектуалне способности засноване на мишљењу и просуђивању могу се означити и одређеним језичким облицима. Когнитивним глаголима се упућује на свесност човека о сопственом размишљању, а употребом појединих допуна прецизира се њихово семантичко одређење. Ови глаголи се могу поделити на: глаголе којима се обележава могућност креативног процеса заснованог на способностима когнитивне обраде, и оне који имају значење когнитивног оперативног процеса заснованог на познавању субјективних и објективних чињеница (декларативном знању) и знању вештина (процедуралном знању) (Арсенијевић 2012: 91).

2.6.1. Когнитивне способности се испољавају приликом усвајања нових знања и приликом савладавања вештина (когнитивно-креативни односи) (Арсенијевић 2012: 91). Стицање знања је процес обогаћивања човекових менталних могућности перцепирањем света чулима. Тако се остварује повезаност глагола визуелне и аудитивне перцепције са когнитивним глаголима, на семантичком плану, али се човекова активност проширује при депоновању перцептивног садржаја. Објектима когнитивних глагола се истиче нека релевантна појединост, односно, детерминише се глагол, што показују примери: *Ћамил њроучава до у сийнице време Бајазиџа II, нарочиџо живоџ Цемсулџана* (39). *Чак је и шџански језик учио код једноџ сџароџ сефарда, рабина у Смирни* (37).

Код глагола *џроучаваџи* и *учиџи* акценат је на усвајању неког знања или овладавању вештинама, као и на прикупљању чињеница. Појединац може приступити овом когнитивном процесу индивидуално (може прикупљати податке из литературе) или може у тај процес укључити друго лице, које ће му своје искуство пренети. Објекат се везује за сам предмет проучавања, који се у конкретним примерима односи на колективно знање – историју и стицање вештина – учење језика.

2.6.2. Познатост на основу виђења и сопственог расуђивања карактеристика је глагола који успостављају декларативни однос са објектима различите природе (Арсенијевић 2012: 91). Ови објекти могу означавати научне области, квалификацију садржаја, могу именовати појмове или послужити као експоненти дубинске предикације. То илуструју следећи примери:

Ја и с т о р и ј у , или како се то зове, не знам (41). Ја љ у д е знам (19). Боље (је) познавао велику очеву царевину (51).

Глагол *знаџи* носи семантику познавања чињеница о некоме или нечему, свесности и схватања нечега. Управо због ове полисемантичности глагола *знаџи*, допуне ће детаљније одредити његову семантику. Када објекатска допуна представља језик или науку, овај глагол реферише о познавању чињеница.

Познавање људи, њихових обичаја и понашања илуструју примери у којима се глагол *зна̑и̑и* комбинује са именичким и заменичким речима. Створити слику у свести о људима и појавама са којима је аниматни субјект био у контакту, семантичке су карактеристике глагола *йознава̑и̑и*. Улогу објекта уз овај глагол могу имати живи и неживи појмови које субјект денотира на основу усвојених чињеница. Декларативни однос између глагола и његових допуна успоставља се и у следећим примерима: *Он као да се и не сећа м л а д и ћ а из Смирне (78). Почела бар донекле да заборавља с в о ј љ у б и ш а к, десило се неш̑и̑о неочекивано и с̑ирашно (35).*

Чување стеченог знања и губљење истог, антиподна су значења глагола *се̑и̑и̑и се* и *заборавља̑и̑и*. Појам у објекту уз ове глаголе може бити живи или неживи. У зависности од контекста, допунама се кондензује одређени реченични садржај.

2.6.3. Вештине стечене учењем, као што су: читање, бројање и писање сматрају се когнитивним процесима, јер означавају, осим физичке активности коју субјект врши, и разумевање садржаја те активности (процедурални однос) (Арсенијевић 2012: 102). У корпусу су пронађени примери са глаголима *чи̑и̑а̑и̑и* и *йрочи̑и̑а̑и̑и*:

Како нису чи̑и̑али и с̑и̑е к њ и љ е, раз̑овор је за̑ео (29). Уш̑врдили су да обојица чи̑а̑ају и ш̑ а л и ј а н с к и (29). П и с м о је йрочи̑и̑ано Цему на ухо (56).

Допуна одређује семантику овог глагола. Није исто када уз глагол стоји именичка допуна којом се упућује на читање литературе на језику говорника (*к њ и̑а, йисмо*) и када се овим глаголом упућује на вештину и познавање неког страног језика (*иш̑алијански*). Језик говорника подразумева вештину одређену пореклом говорника и одрастањем у одређеној заједници, тј. припадношћу некој друштвеној средини којој је својствен одређени језик, вештину која се стиче независно од воље говорника, док се познавање страног језика некада везује за порекло (када је говорник припадник билингвалне заједнице), али је чешће одређено вољом и жељом говорника да усвоји страни језик.

2.7.1. Изражавање емоционалног садржаја (објекатске синтагме емоционалног односа) постиже се афективним глаголима, којима се исказују различита расположења, осећања, емотивна стања (Арсенијевић 2012: 105). Компонента свесног деловања овим глаголима обезбеђује значење процеса, чиме се потврђује транзитивност, јер у случају означавања искључиво стања, ови глаголи су интранзитивни.

Објекти транзитивних афективних глагола су живи и неживи појмови који својом појавом и особинама иницирају ангажованост субјекта, а од степена

агентивности субјекта зависи и степен пацијативности семантичког објекта, па пошто је субјекат експеријенсер, уз њега се јавља нетипични пацијенс – мотиватор (Арсенијевић 2012: 105). У класификацији емоција које експеријенсер доживљава може се ићи од оних крајње позитивних према објекту, до оних крајње негативних, у зависности од компонената семантичке структуре афективног глагола. Позитивне емоције према објекту показују следећи примери:

Радио сам свуда и свуда су ме ценили и волели због мојих златних руку (10).
Дете је било живо и бистро, волело је књигу, али нарочито музиком и сваким игром (13). Сви они воле коцку (21).

Сваки афективни глагол има следеће компоненте семантичке структуре: носилац емоције, емоционални садржај, објекат на који се емоција преноси и каузатор емоције. Глагол *волети* подразумева присуство субјекта, тј. носиоца емотивног процеса и објекат на који се емоција преноси, док је емоционални садржај љубави исказан самим глаголом, тј. његовим лексичким значењем (Штрбац 2005: 79). Семантичка разлика која се уочава при комбиновању овога глагола са живим и неживим допунама драстична је. Када је појам у објекатској допуни уз глагол *волети* живи, упућује на испољавање љубави према некоме, а када је неживи - на значење исказивања склоности према нечему. Негативне емоције субјекта према објекту уочава се у примерима:

Та сличност га је узнемирила (40). Ја заноктице једне овде не трпим (42). Трпео их је код себе (43).

Исказивање негативних емоција према некоме или у односу на некога, које се развијају као реакција субјекта на спољну иницијативу, уочава се код глагола *узнемирити* и *трити*. Значење довођења у стање узбурканости и мучења подношењем тешкоћа, семантичке су одреднице које упућују на афективност ових глагола. Уз ове глаголе комбинују се појмови у допунској улози који могу бити живи и неживи. Код живих појмова, реакције у самом субјекту су квалитативне природе, јер се субјекат из стања релаксираности доводи у стање немира или тескобе.

2.7.2. Интерперсонални однос који субјекат успоставља са аниматним објектом, а да га, при том, не подвргава трансформацији, дислокацији, да не каузира његова стања, да га не подстиче на акцију, тј. да се објекат физички не мења, а са њим, ипак, успостави социолошки однос с позитивним или негативним последицама по њега, јавља се код објекатских синтагми интерперсоналног карактера (Арсенијевић 2012: 109). Релација коју субјекат успоставља са објектом некада је просторна, а некада подразумева истовремену реализацију активности:

Да краде, не краде баш, ни трговце не вара (14). Он увек има мало наде да ће заварати гониоце (63). Извараше ме Чивути, њена родбина (10). Његови рођаци су наскочили да преваре младу удовицу (35).

У већем броју примера из разматране грађе објекат је изложен негативном утицају субјекта, односно непријатним и по њега штетним активностима субјекта. Тај интерперсонални однос с негативним последицама по објекат илуструју глаголи: *варати*, *изварати*, *заварати* и *преварити* којима се исказује обмањивање објекта од стране субјекта или његово довођење у заблуду. Та превара се може вршити у материјалном или просторном смислу.

2.7.3. Однос између субјекта и објекта који је заснован на праћењу, контроли, посматрању и формирању става обележен је синтагмама верификативног односа (Арсенијевић 2012: 112). Субјекат своје ставове може изразити вербално или предузимањем активности верификовања свог односа према објекату као позитивног или негативног. Објекат може бити живи и неживи појам, а у корпусу су пронађени махом сви аниматни објекти: *Ошац і а је у шом подржаввао, набављао му књије и учишеље* (37). *Људи ме поштовали и признавали* (9).

Позитивно процењивање објекта од стране субјекта изражава се кроз приказивање релација у којима субјекат изражава своју наклоност према објекту и делује у његову корист. То се примећује код глагола *подржавати*, *поштовати* и *признавати*. Негативна процена уочава се код глагола *оштужити* и *прекоревати*: – *Ем човека ошљачкају, ем і а оштуже и зашворе* (32). *А после би фра Пешар ошеш прекревао се бе* (62).

Начин на који субјекат негативно реагује је различит. Некада је то процес одбацивања, указивања на грешку прекорима (*прекоревати*), а некада процес маргинализовања објекта у смислу његовог физичког одвајања од друштвене средине у којој је живео (*оштужити*).

2.7.4. Релациони однос у коме субјекат својим деловањем мења статус објекта, на властиту иницијативу или уз спољњи подстицај, назива се каузативно-детерминативни однос (Арсенијевић 2012: 113). Те промене које субјекат изазива код објекта могу бити позитивне или негативне по објекат, а став субјекта о томе може бити неутралан или се може поклапати са општеприхваћеним ставом.

Промене које су по објекат позитивне илуструје глагол *узети*, у значењу ‘оженити се’, а промена статуса објекта је очигледна: *Баво ме наговори ше узех још једну жену* (9).

Промене које су негативне по објекат показују примери у којима централно место заузимају глаголи *зашворити* и *ухајсити*: – *Ем човека ошљачкају, ем і а*

ойишуже и зайворе (32). *Турска полиција је по некој својој лоици ухайсила фра-Пеџра* (5).

Ови глаголи носе обележје локализованости затвором као последњом станицом у коју се смештају затвореници, чиме се мења њихов статус.

2.7.5. Интенционални однос се успоставља управном глаголском лексемом, денотираном активношћу субјекта чији је циљ да обезбеди доступност објекта који му је потребан, или избегне контакт с непожељним објектом (Арсенијевић 2012: 115). Намера субјекта је некада усмерена на добробит оба актанта, а некада на штету објекта. Објекат може бити живи или неживи, конкретан или апстрактан, што показују примери:

И он је то признање тражио (20). Тражинови и сигурнији лежај (73). Али доклегод се покрадено не нађе и не врати у царску азну, ти си тај (23).

Глаголском лексемом се истиче интенција субјекта да са објектом оствари временско или просторно повезивање, при чему је у зависности од положаја објекта, субјекат статичан или динамичан. Код глагола *џражиџи* активност субјекта је најчешће физичке природе, јер иницира његово кретање (*џражинови и сиџурнији лежај*), а субјекат може бити ангажован и ментално (*џражиџризнање*). Интенција субјекта ка остваривању просторног јединства са конкретним објектима, реализована је у глаголу *нађи*. Пре реализације тог циља субјекат спроводи припремне активности (тражења), а овај глагол обележава завршну фазу предузетих активности.

Циљ субјектове намере може бити усмерен на избегавање просторног јединства с објектом, што се постиже глаголима: *избеџавџи*, *изненађиџи* и *заобилађиџи*, а показује примерима:

Избегавају с у кобе колико год је могућно (13). Сопственик се не може вратити ни изненадити и х на послу (4). Заобилађио и х је као окужене (43).

2.7.6. Посесија је однос двају појмова, који се може посматрати као припадање (посесума посесору) и поседовање (посесора посесуму). Посесор и посесум чине целину у физичком или неком другом смислу, што се на синтаксичком плану обележава глаголом *имаџи*. Овај глагол није динамички нити је агентивни, те га стога неки аутори сматрају семикопулативним, што би значило да именица уз овај глагол са истим чини декомпоновани предикат (Антонић 2005: 199), али Н. Арсенијевић посесију доживљава као однос субјекта као свесне и самоактивне јединке, његовог деловања, и онога што га окружује и што је у сфери његовог интересовања, те све што је део бића као целине има подређен, и у том смислу „објекатски однос” (Арсенијевић 2012: 121). То илуструју примери: *Снеј*

око ње има румену боју расквашене иловаче (3). Добру и ња мейну сам жену имао (9).

Неодвојивост посесума од посесора у датим примерима упућује на квалификацију посесора, а не на субјекатско-објекатску релацију. Субјекатско-објекатску релацију лакше је уочити када су у питању посесуми предмети, чији је објекатски статус очигледнији, захваљујући њиховој природи: *Где уїледнији заївореници имају одвојене ћелије и нарочиїу храну* (32). *Имао је свеїа једно деїе, мушко* (13).

Посесивни однос између субјекта и објекта може бити резултат конверзног односа (*имају нарочиїу храну* [← *добијају нарочиїу храну*]) или неког другог, нпр. контактнoг, што илуструје пример семантичког приближавања посесора и посесума родбинским везама и укључује реципроцитет (*имао је свеїа једно деїе, мушко* [← *син је имао оца*]).

Даринка Гортан-Премк је писала о глаголима који имају двојаку глаголску реакцију (*имаїи среће/ имаїи срећу*), која им омогућава да се у овом директном, непосредном типу односа јављају у истом или сличном значењу, у истој или сличној функцији у двама различитим врстама падежних синтагми. Семантичка се разлика дефинише тиме да се синтагмама с генитивом обележава партитивност, као и неодређеност уопште, а синтагмама с акузативом обухватање објекта глаголском радњом (Гортан Премк 1977: 239).

3. Закључак

У српском језику објекат се исказује формама беспредлошког акузатива, као доминантне форме која се проучава у овом раду, као и словенског или партитивног генитива, а семантичка типологија правог објекта је заснована на тумачењу семантике глаголских и именских лексема.

Заступљеност правог објекта и његово семантичко одређење најзахвалније је сагледати на корпусу књижевног текста, на основу кога се лако може утврдити контекст који окружује објекатски аргумент и установити његова семантика. Тако је из белетристике, којом се потврђује савремени, књижевни језик, издвојен књижевни текст *Проклеїа авлија* нашег познатог нобеловаца Иве Андрића и на основу њега сагледан феномен правог објекта. Књижевни текст подразумева основно, али и друга значења транзитивних глагола и њихових допуна, те је њихова класификација спроведена према доминантном значењу.

Заступљеност објекатских синтагми у групи транслокативног односа се према управном глаголу може изразити на следећи начин: *моционим односом* је обухваћено 14 синтагми, *сеїарайїно-моционим* – 2, *сїимулаїивно-моционим* – 14, *конверзним* – 14 и *комїензационим* – 6 синтагми, што упућује на закључак о највећој заступљености објекатских синтагми моционог, стимулативно-

моционог и конверзног типа. Објекти у овим синтагмама могу бити обележени аниматношћу или не, у зависности од семантике глагола и саме допуне.

Објекатске синтагме локативног односа, показују да су ретки примери *конекционој односа* (свега 2 примера конекционих глагола), а доминирају синтагме у којима се исказује *локализаторски однос* (17 управних глагола захтевало је локализаторску допуну). Када је субјекат користио властито тело као инструмент, локализаторски однос се реализовао са живим објекатским појмом, а када се обухватност објекта испољавала као ангажовање једне или свих његових страна према којима се вршила оријентација агенса у покрету, били су заступљени неживи објекатски појмови.

Објекатске синтагме модификационог односа подразумевају две врсте објеката – оне чија је промена резултат њиховог померања (*моционо-формативни* – 3 примера) и оне обухваћене квалитативном или квантитативном променом (*трансформативни однос* – 21 пример). Моционо-формативном односом су обухваћене објекатске синтагме које представљају делове људског тела, а трансформаторским – претежно неживи објекти којима се мења основни облик или структура, као и нека од димензија објекта (дужина, тон, боја, количина). Када се нарушава структура објекта и његова просторна детерминација, објекти су семантички окарактерисани као *дезинтегративни*, којих има 3 у датом корпусу, и *елиминативни* (10 примера). *Креатив* је објекат који настаје у процесу интегративне природе, а у наведеном корпусу забележено је 8 таквих примера. Ове синтагме су најбројније у групи акционих глагола.

Објекатске синтагме које су класификоване према врсти и намени аудитивног утиска су објекатске синтагме с глаголима акустичке презентације. У датом корпусу, знатно су бројније синтагме *комуникацијској тип* у односу на оне *интерпретативној тип*. Комуникативни глаголи којима се открива форма вербалног садржаја или став говорника су исказани објекатским синтагмама *вербално-информативној тип* (21 пример), подстицање саговорника на вербалну или невербалну активност изражавају објекатске синтагме *вербално-каузативној односа* (5 примера), а квалификација изреченог садржаја оцењена као позитивна или негативна исказује се *вербално-квалитативним односом* (10 примера). Објекти у овој групи су претежно неживи, али се појављују и објекти аниматне природе.

Каузативни глаголи, који са објектом успостављају *каузативно-манипулативни* (11 примера), *каузативно-интелектуални* (1 пример) или *каузативно-емотивни однос* (4 примера), подстичу објекат на неку физичку активност, покрећу неко интелектуално стање или га доводе у одређено емотивно стање.

Објектске синтагме с перцептивном анимације подразумевају *визуелни однос* заступљен у 7 примера, *аудитивни однос* заступљен у 3, и *остале перцеп-*

тивне односе заступљене, такође, у 3 примера. *Објекатске синтаме с перцептивом ефекта* подразумевају комплетну ситуацију у коју је смештена нека радња праћена аудитивно или визуелно, а у датом корпусу су заступљена 3 примера оваквих глагола.

Когнитивни, тј. глаголи менталних процеса могу се класификовати према испољавању интелекта на глаголе *когнитивно-креативној* (9 примера) и *когнитивно-оперативној* односа (9 примера). Код когнитивно-креативних глагола, објекти се појављују као квалификатори садржаја менталне обраде или идентификатори важних чињеница везаних за објекат. Код когнитивно-оперативних глагола који подразумевају препознавање, репродукцију научног и вештине, објекатски појмови могу бити живи – посесори својих карактеристичних особина, и неживи – апстрактни којима се саопштава о некој од особина когнитивног садржаја.

Емоционални однос (4 примера) се појављује на релацији између субјекта и објекта, када је субјекат експеријенсер свестан својих емоција. Ове глаголе мотивишу живи и неживи објекти, који су истовремено обухваћени емоционалним набојем. Интерперсонални однос успоставља субјекат који је у некој врсти социолошког односа са живим објектом. Ови примери који су прилично бројни у датом корпусу (24 примера) подразумевају често десоцијативност, односно, излагање објекта непријатним и на његову штету предузетим активностима. Верификативни однос (11 примера) испољава се у виду наклоности субјекта према објекту или, пак, одбојности. Каузативно-детерминативни однос (14 примера) успоставља субјекат са објектом тако да се мења статус објекта, а те промене могу бити позитивне или негативне по објекат. Интенционални однос је најзаступљенији у датом корпусу (30 примера), а подразумева да се управним глаголом денотира активност субјекта у обезбеђивању доступности неког објекта или да се избегне било какав однос са њим. Објекат може бити живи или неживи. Посесивни однос (3 примера) успоставља се са објектом који је у сфери субјекта, и за који је субјекат заинтересован. Објекат може бити предметни, статусни, људски.

Значења падежа правог објекта би могла бити предмет даљих истраживања, нарочито са освртом на форму генитива, као и на дубинске објекте који би се могли посматрати како на нивоу синтаксе, тако и на нивоу семантике.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић, Нада (2009). Синтаксичке улоге семантичког (дубинског) објекта у српском језику. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику*. ЛП/1: 179–191.
- Арсенијевић, Нада (2012). *Падежи правој објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Батистић, Татјана (1978). О неким аспектима анализе каузативних глагола. *Јужнословенски филолоџ*. XXXIV: 59–89.
- Вујовић, Душанка (2009). Семантичка и деривациона анализа глагола кретања у српском језику. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гортан-Премк, Даринка (1971). *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Гортан-Премк, Даринка (1977). О неким питањима двојачке глаголске рекције. *Јужнословенски филолоџ*. XXXIII/1–2: 237–246.
- Грицкат, Ирена (2004). Из проблематике глаголског рода и глаголског вида: непрелазност и прелазност. *Студије из историје српскохрватској језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 215–248.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Мајице српске за славистику*. 71–72: 417–431.
- Милошевић, Ксенија (1973). Интранзитивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза. *Књижевни језик*. II/1–2: 23–39.
- Петровић, Владислава (1992). Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику*. XXXV/2: 115–132.
- Петровић, Владислава (2000). Алтернативност предлошког и беспредлошког објекта у српском језику. *Научни саопштања слависти у Вукове дане*, 29/1: 113–121.
- Пипер, Предраг, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић (2005). *Синтакса савременој српској језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска. 2007.
- Станојчић, Живојин, Љ. Поповић, С. Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик II (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*. Београд: Научна књига.
- Стевановић, Михаило (1988). Глаголски род и питања у вези с њим. *Студије и расправе о језику*. Никшић: НИО Универзитетска ријеч. 13–28.
- Тополињска, Зузана (1996). „Падеж” и „глаголски род” – две стратегије граматикализације односа између „предиката” и његових „аргумената”. *Јужнословенски филолоџ*. ЛП: 1–9.
- Штрбац, Гордана (2005). О једном типу морфосинтаксичког речника. *Наш језик*. 36/1–4: 76–85.

Dragana Puča

DIRECT OBJECT IN IVO ANDRIC' S NOVEL *THE DAMNED YARD*

Summary

In this paper, a syntactic and semantic analysis of all the verbs followed by the direct object in accusative case was carried out. Moreover, all the complements found in the form of direct object present in the novel *The Damned Yard* were depicted and classified. The basic criterion for classification of the verbs and their complements was the semantic one, so, according to its dominant meaning, a relationship between these verbs and its object complements was described.

Key words: transitivity, verbs, direct object, semantics, syntax.

Драгана Пуача
Средња школа „22. октобар”
Николе Тесле 78
21230 Жабалъ
Србија
Имејл: *dragananikola.puaca@gmail.com*